

प्रकरण २

‘क्रांतीज्योती सावित्रीबाई जोतीराव फुले’ यांच्या
चरित्र लेखनाविषयीची लेखकाची
भूमिका आणि मुलाखत

क्रांतीज्योती सावित्रीबाई जोतीराव फुले या चरित्राचा अभ्यास योगायोगानेच झाला. मा. गो. माळी सरांचे विद्यार्थी मित्र हे म. फुले या विषयावर पीएच्.डी. करत होते. त्यांच्याबरोबर अभ्यास करत असतानाच सावित्रीबाईसारख्या कर्तृत्ववान स्त्रीचे कर्तृत्व काळाच्या पडदया आड लपले आहे ते लक्षात आले व ते प्रकाशात आणावे अशा प्रामाणिक उद्देशातूनच 'क्रांतीज्योती सावित्रीबाई जोतीराव फुले' हे चरित्र जन्मास आले.

हे लिहित असताना मा. गो. माळी सरांना अपार कष्ट घ्यावे लागले. तब्बल पाच वर्षे त्यांची सत्यशोधात गेली. तरी देखील न कंटाळता एक ध्यास ननाशी बाळगून त्यांनी हे चरित्र समाजासमोर आणले. आणि वाचक मनावर खिळून राहिले. यास बरीच लोकप्रियता मिळाली. कारण भारतीय सांस्कृतिक इतिहासात एक नवा आदर्श निर्माण करून देणारे सावित्रीबाईंचे चरित्र आहे. त्यामध्ये एकंदरीत संपूर्ण भारतीय समाजव्यवस्थाच विस्कळीत स्वरूपात असताना अनिष्ट प्रथा परंपरांचे, धार्मिक विचारांचे प्राबल्य असताना हे कार्य न जमण्यासारखे होते. ते कार्य सावित्रीबाईंनी केले याचेच आश्चर्य आजच्या स्त्रीवर्गास वाटते कारण आजची आधुनिक स्त्रीदेखील एवढे धाडस करू शकत नाही. किरकोळ गोष्टींवरूनही ती माघार घेते. आज ही ती कुठेतरी कमी असल्याची भावना उराशी बाळगून जीवन जगते. तेव्हा एकोणिसाव्या शतकातील आधुनिक विचारांच्या दृष्टीची सावित्रीबाईंसारखी स्त्री अजूनपर्यंत झाली नाही व होणारही नाही असे वाटते. लोकशाही तत्त्वांचा स्वीकार करणारे फुले दांपत्य नेहमी हीन वृत्तीशी झगडत राहिले. स्त्रीकडे कर्तृत्व नाही म्हणून पुरुष प्रधान संस्कृतीने मागे सारले व स्वतःचे घोडे दामटत राहिले. मात्र

सावित्रीबाईंनी स्त्रीवर्गाचे कर्तृत्व सिध्द करून दाखविले. सुधारणुकीच्या उंबरठयावरील पाऊल उंबरठा ओलांडून गेले तेव्हा त्यांचे मरणाचे भयही संपले होते. असे सावित्रीबाईचे व्यक्तिमत्व होते.

लेखकास या चरित्रासाठी आर्थिक सहाय्य रत्नापा आण्णा कुंभार यांच्याकडून झाले हे आर्थिक सहाय्य त्यांच्यासाठी प्रोत्साहन देणारे ठरले. म्हणून त्यांचेही उपकार मानले आहेत. याशिवाय या चरित्राचे लेखन करत असताना अनेक मान्यवर व्यक्तींची मदत झाली. त्या साऱ्यांचे आभार मानण्याचे कर्तव्य माळी सरांनी पार पाडले आहे. यावरून त्यांची कृतज्ञता लक्षात येते.

डॉ. मा. गो. माळी यांची मुलाखत

दि.-७/५/२००८ (अक्षयतृतीया)

वार - बुधवार

वेळ - १२.३० ते २.००

ठिकाण - सरांचे निवासस्थान, गारगोटी

मुलाखत घेण्याच्या निमित्ताने सरांच्या घरात प्रवेश केला. आणि घरातील पुस्तकांचा टेवा पाहून मी थक्क झाले. आई ज्याप्रमाणे आपल्या मुलांचा सांभाळ करते. त्या प्रमाणे त्या पुस्तकांची टेवण होती. त्या पुस्तकाकडे माझे लक्ष वेधले असतानाच सरांनी येण्याचे प्रयोजन विचारून प्रश्न विचारण्यास अनुमती दिली.

प्रश्न - मी : सावित्रीबाईसारख्या थोर विभूतीचे चरित्र शोधण्याचे सामर्थ्य, त्यांच्या बद्दलची ओढ कशी निर्माण झाली? व ती कायम स्वरूपी कशी राहिली?

सर : याची दोन कारणे सांगता येतील.

१. महात्मा फुल्यांचा अभ्यास करताना असे कळून चुकले की सावित्रीबाईंनी पतीच्या खांदयाला खांदा लावून सर्वच शैक्षणिक आणि सामाजिक कार्यात खंबीरपणे साथ दिली. त्यामुळे त्या कालाचा विचार करता एक स्त्री सनातन्यांच्या आणि समाजाच्या विरोधाला न जुमानता इतके धैर्य दाखवू शकते हे अद्वितीय असे उदाहरण आहे. हे एक कारण होय.

२. पुणे येथील द.स. झोडगे व त्यांच्या पत्नी फुलवंताबाई झोडगे यांच्या सहवासात आल्यानंतर त्यांचेकडून सावित्रीबाईंच्या कार्याची आणखी थोरवी समजली. ही प्रमुख दोन कारणे होत.

मी : सावित्रीबाईंचे चरित्र लिहिण्यासाठी हाच लेखनप्रकार आपण का निवडला?

सर : चरित्राशिवाय त्यांचे जीवनकार्य प्रभावीपणे व वस्तुनिष्ठपणे इतर वाङ्मय प्रकारातून मांडता येत नाही.

मी : हे चरित्र म्हणजे स्त्रियांचा दर्जा उंचावणारे व स्त्री प्रतिमा उजळ करणारे आहे असे मला वाटते त्यावर आपले मत काय?

सर : निश्चितच.

मी : सावित्रीबाईंच्या बालपणातील घडलेल्या काही घटना सत्य आहेत की काल्पनिक असा आक्षेप समीक्षकांनी घेतला परंतु तुम्ही या चरित्रग्रंथात मांडल्यामुळे ते सत्य असावे तेव्हा यास पुरावे कसे द्यावेत याबद्दल आपले मत काय?

सर : तत्कालीन, समकालीन, त्यांच्याशी निकटवर्तीयांनी काही आठवणी व त्यांचो काही पत्रे त्यातूनही घटना दिली आहे त्यातून ते सत्य

आपणास जाणवते.

मी : पितळ पुराण हे काव्य उपलब्ध आहे का?

सर : उपलब्ध नाही.

मी : गृहिणी मासिक उपलब्ध आहे का?

सर : गृहिणी मासिक उपलब्ध नाही.

मी : 'क्रांतीज्योती सावित्रीबाई जोतीराव फुले' यांच्याबद्दल सत्य शोधत असताना आलेल्या अडचणी अनेक असतील त्यापैकी एखादी अडचण आपण सांगू शकाल का?

सर : त्यांचे दुर्मिळ साहित्य, त्यांची पतीस लिहिलेली पत्रे ही मिळविण्यासाठी जवळ-जवळ पाच वर्षे घालवावी लागली व त्यांचे संबंधित फोटो जमविण्यासाठी तितकाच कालावधी गेला.

मी : सावित्रीबाईंच्या चरित्राचा अभ्यास करताना कोणत्या मुद्द्यावर अधिक भर दयावा? असे आपणास वाटते?

सर : शैक्षणिक व सामाजिक कार्यावर अधिक भर दयावा.

मी : क्रांतीज्योती सावित्रीबाई जोतीराव फुले या चरित्रग्रंथाचा अभ्यास करणा-या अभ्यासकाकडून एक लेखक म्हणून आपण काय अपेक्षा ठेवाल?

सर : शैक्षणिक व सामाजिक कार्याचा अधिक शोध घेणे गरजेचे आहे. त्याच्यासाठी ब्रिटीशकालीन इंग्रजी गॅझेट्स आणि त्या काळातील सत्यशोधकी पेपर्स दीनबंधू, ज्ञानोदय इ. मासिके दीर्घकाळ चालली. काही चालली नाहीत. त्यातील काही रिपोर्ट त्यातूनही काही माहिती मिळवावी.

मी : सावित्रीबाईबद्दलच्या अधिक माहितीनुसार त्यांना वेगळे असे ज्ञान होते का?

सर : सावित्रीबाई मोडी लिपीत तज्ञ होत्या. इंग्रजीचे ज्ञान अधिक होते.

मी : फुले दांपत्याचा अभ्यास करत असताना आपणास त्यातून काय प्राप्त झाले?

सर : फुले दांपत्याचा अभ्यास करत असताना त्यातून साहस व सामर्थ्य मिळाले. त्याकाळचे साहस व सामर्थ्य यांची तुलना करणे अशक्य.

मी : सावित्रीबाईबद्दलचे साहित्य आपणास कसे प्राप्त झाले.

सर : द.स. झोडगे यांच्या पत्नी फुलवंता झोडगे यांच्याकडून हे सर्व साहित्य प्राप्त झाले.

मी : सावित्रीबाईचे व्यक्तिमत्व आपणास कसे वाटले?

सर : एका खेड्यातील बाई चूल-मूल करणारी एवढं सारं करू शकते यावर विश्वास नव्हता. त्यामुळे हे प्रचंड व्यक्तिमत्व वाटले.

मी : सावित्रीबाईबद्दल आणखी काही आपण सांगू इच्छिता?

सर : सावित्रीबाई श्री शंकर-पार्वतीच्या भक्त होत्या म्हणूनच त्यांच्या 'काव्यफुले' या काव्यसंग्रहावरील मुखपृष्ठावर श्री शंकर-पार्वतीचे चित्र आहे. याशिवाय तुकाराम महाराज यांच्या विचारांचे प्रभुत्व सावित्रीबाईच्या साहित्यावर होते. म्हणूनच सावित्रीबाईचे साहित्य सामान्य जनास समजेल अशा अंभगवाणी या प्रकारातून समाजासमोर आले.

मुलाखत घेत असताना ब-याच गोष्टींची माहिती मिळाली प्रश्नावीली संपली आणि हॉलमधून आतल्या घरात नेण्यात आले. सरांनी कपाट

उघडून तिजोरीतील लहानसा चौकोनी आकाराचा डबा काढला त्यामध्ये सावित्रीबाईंच्या हस्ताक्षरातील साहित्य होते. मी त्या साहित्यास केलेला स्पर्श एक वेगळीच अनुभूती निर्माण करणारा होता. एका वेगळ्याच विश्वात असल्याप्रमाणे तो आभास मनाला स्पर्श करून गेला.

यावरून सावित्रीबाईंच्या काव्यपंक्ती आठवतात-

‘विद्या हे धन आहे रे। श्रेष्ठ सा-या धनाहून

तिचा साठा जयापाशी। ज्ञानी तो मानती जन’

अशा प्रकारे विद्या या धनाची साठवण करणारे माळी सर म. फुलेंचे विचार आत्मसात करणारे होत. प्रत्येक व्यक्ती धनाची जपणूक^{करतो त्या धनामध्ये पैसा दागदागीने भरतात पण फसव्य} तिजोरीमध्ये विद्येचे धन होते. ते पाहून सावित्रीबाईंच्या विचारांप्रमाणे आचरण करणारे सर त्यामुळे त्यांच्याबद्दल मनात अधिक आदर निर्माण होतो.